

► Araştırma makalesi / Research article

Sefer Yetsira Şarihi Olarak Abraham Abulafia

Rukiye YILMAZ

ORCID: 0000-0001-6964-8073 | nevakar2021@gmail.com
Bağımsız Araştırmacı / Independent Researcher, Konya, Türkiye

Gönderim / Received: 11.07.2024 | Kabul / Accepted: 23.10.2024 | Yayın / Published: 31.10.2024

Atf: Yılmaz, Rukiye. "Sefer Yetsira Şarihi Olarak Abraham Abulafia". *Dinler Tarihi* 1/2 (2024): 295-317.

Öz: Yahudi mistik düşüncesi Kabala'nın ve İbranicenin en eski metinlerinden olan Sefer Yetsira/ספרי (Yaratılış/Oluşum Kitabı), Hz. İbrahim ve Rabbi Akiva'ya atfedilse de anonim bir metin hüviyetindedir. Kâinatın ve insanın yaratılışını İbrani alfabesinin yirmi iki harfi ile on ilahi Sefirot'a bağlayan kısa bir risale hacmindeki bu metin, Yahudi felsefesi ve mistik düşüncesine adeta damga vurmuştur. Yetsira üzerine yapılan şerhler 10. yüzyılda Saadia Gaon (Rasag) ile başlamış, Dunaş İbn Temim, Yehuda ben Barzillay ve Nahmanides (Ramban) gibi önemli isimlerle devam etmiştir. Bu isimlerden sonra Yetsira'yı şerh etme geleneğine Abraham ben Samuel Abulafia da katılmıştır. Orta Çağ Yahudi mistik düşüncesinin önemli simaları arasında yer alan Abulafia aynı zamanda Nebevi Kabala olarak bilinen ekolün kurucusudur. Abulafia, efsanevi Sambatyon nehrini aramak için kutsal topraklara (Erets Yitsrael) seyahat etmiş ve doğduğu şehre döndüğünde Yetsira metni üzerine yoğunlaşarak üç ayrı şerh kaleme almıştır. Bu şerhlerden ikisinin başlığı Otsar Eden Ganuz ve Gan Naul'dur, üçüncüsü herhangi bir başlığa sahip değildir. Bu şerhlerin kendisinden önceki ve sonraki Yetsira şerhleri arasında önemli bir yeri vardır. Abulafia'yı yazdığı diğer metinlerin ve farklı özelliklerinin ötesinde bir Yetsira Şarihi olarak takdim etmenin mümkün olduğunu düşünüyoruz. Bu kapsamda çalışmamızda Abulafia'nın eserlerinin, Yetsira şerh literatüründeki yeri mukayeseli olarak ortaya konacak, gelenekten ayrılan yorumları ile bunların düşünsel kökenleri irdelenecek, tasavvufun Abulafia üzerindeki muhtemel etkilerine işaret edilecek ve Yetsira şerh literatürünün yanı sıra Kabala geleneğindeki izleri sürülecektir.

Anahtar Kelimeler: Sefer Yetsira, Abraham Abulafia, Kabala, Şerh, Yahudi mistisizmi, Otsar Eden Ganuz, Gan Naul.

*

Abraham ben Samuel Abulafia as Commentator on Sefer Yetsira

Cite as: Yılmaz, Rukiye. "Abraham ben Samuel Abulafia as Commentator on Sefer Yetsira". *Dinler Tarihi* 1/2 (2024): 295-317.

Abstract: The Sefer Yetsira (Book of Creation/Formation), one of the oldest texts in Jewish mysticism and Hebrew, is attributed to Abraham and Rabbi Akiva, though it remains an anonymous work. This short treatise, which links the creation of the universe and humanity to the twenty-two letters of the Hebrew alphabet and the ten divine Sefirot, has left a significant mark on Jewish philosophy and mystical thought. The tradition of commentary on Yetsira began in the 10th century with Saadia Gaon (Rasag) and continued with important figures like Dunash Ibn Tamim, Yehuda ben Barzillay, and Nahmanides (Ramban). After them, Abraham ben Samuel Abulafia joined this tradition of commentaries. A prominent figure in medieval Jewish mysticism, Abulafia was also the founder of the school known as Prophetic Kabbalah. He traveled to the Holy Land in search of the legendary Sambatyon River and, upon returning to his hometown, wrote three commentaries on Yetsira, two of which are titled Otsar Eden Ganuz and Gan Naul, while the third remains untitled. These commentaries hold an important place among earlier and later Yetsira commentaries. Abulafia can be presented primarily as a commentator on Yetsira, aside from his other works and distinctive traits. In this study, Abulafia's works will be examined in the context of Yetsira commentary literature, highlighting his unique interpretations, their intellectual roots, and possible influences of Sufism on his thought, while also tracing his impact on the Kabbalistic tradition.

Keywords: Sefer Yetsira, Abraham Abulafia, Kabbalah, commentary, Jewish mysticism, Otzar Eden Ganuz, Gan Naul.

Değerlendirme / Review	:	Çift taraflı kör hakemlik, dış bağımsız / <i>Double-blind, external independent.</i>
Etik Beyan / Ethical Declaration	:	Bu çalışma, Prof. Dr. Nermin Öztürk danışmanlığında hazırlanan "Yahudilikte Kabala Geleniğinin Literal Kaynakları ve Serh literatürü" (Necmettin Erbakan Üniversitesi: 2024) adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Bu çalışmanın ilk hali Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi II. Dinler Tarihi Lisansüstü Sempozyumunda 3 Mayıs 2024 tarihinde sözlü olarak sunulmuştur. / <i>This study is derived from her master's dissertation entitled "The Primary Sources and Commentary Literature of the Kabbalah Tradition in Judaism" (Necmettin Erbakan University, 2024), prepared under the supervision of Prof. Dr. Nermin Öztürk. The first version of this paper was presented at Social Sciences University of Ankara, History of Religions Graduate Symposium II, with the same title on May 3, 2024. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur. / Ethical principles were followed during the preparation of this study.</i>
Etik Bildirim / Complaints	:	dinlertarihi@asbu.edu.tr
Benzerlik Taraması / Similarity Check	:	Ithenticate
Çıkar Çatışması / Conflict of Interest	:	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / <i>The Author declares that there is no conflict of interest</i>
Finansman / Grant Support	:	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır. / <i>No funds, grants, or other support was received.</i>
Lisans / Licence	:	CC BY-NC 4.0

Giriş

Abraham ben Samuel Abulafia (İbrahim Ebu'l-Âfiye, 1240-1291?), Yahudi mistik geleneği içerisinde farklı bir üslup ve tarzda karşımıza çıkmaktadır. Kayda değer bir öneme sahip olan Abulafia ve eserlerinin gelenek içerisinde belli bir döneme kadar geri planda tutulduğunu ve ciddi bir birikimi ihtiva eden eserlerinin hak ettiği ilgiyi görmediğini müşahade ediyoruz. Gershom Scholem, Elliot R. Wolfson ve Moshe Idel gibi son dönemin önde gelen Kabala araştırmacılarının Abulafia'nın öğretisi ve eserlerine yoğunlaşmasıyla Kabala geleneği içerisinde bir nebze de olsa hakkının teslim edilmeye çalışıldığını görmekteyiz.

1270 yılının Barselona'sında, Maimonides/İbn Meymun'un (1135-1204) *Delâletü'l-Hâirin* (Şaşkınlıkların Rehberi) adlı eserinin iyi bir talebesi olan Abraham Abulafia, daha çok Kabala geleneği içerisinde önemli bir metin olan *Sefer Yetsira/Sefer ha-Yetsira* (Yaratılış/Oluşum Kitabı) çalışmaları ve onun üzerine yaptığı yorumlarıyla Kabalacı bir düşünür olmuş ve Kabala tarihinde yüzyılın birikiminin aksine bir üslupla önemli bir değişikliğin başkahramanı olabilmeyi başarmıştır. Kendi döneminde başka Kabalacı düşünürlerin de felsefeden mistisizme geçtiği görülür. Ancak Abulafia'nın Kabala'nın belirli bir türüne bağlı oluşu ve bu bağlamda felsefeyi kendi mistik anlayışına tabi kılarak önceki görüşlerine ters düşmeden, ortaya koyduğu Kabalacı öğretilerinin onu diğerlerinden farklı kıldığını görüyoruz. Felsefi bir anlayışa sahip olan Abulafia'nın *Sefer Yetsira* yorumlarının müstakil olarak incelenmesinin akademi camiasında önemli bir boşluğu dolduracağı fikrini taşımaktayız.

Tanrı'nın evreni nasıl yarattığını anlatan ve oldukça gizemli bir metin olan *Sefer Yetsira*, Kabala ve İbranicenin en eski metinlerinden biri olarak Yahudi felsefesi ve mistik düşüncesini derinden etkilemiş ve yüzyıllar boyunca birçok Kabalacı tarafından yorumlanmıştır. Bu metin Hz. İbrahim ve Rabbi Akiva'ya atfedilse de anonim bir metin olarak kabul edilir. Kâinatın ve insanın yaratılışını İbrani alfabesinin 22 harfi ile 10 ilahi Sefiro'ta (Tanrı'nın on sıfatı) bağlayan bu kısa risale, 10. yüzyıldan itibaren birçok önemli Kabalacı tarafından yorumlanmıştır. 13. yüzyılda yaşamış İspanyol Kabalist Abraham Abulafia da *Sefer Yetsira* şarihleri arasında önde gelen isimlerden biridir. Bu çalışmada, Orta Çağ Yahudi mistik düşüncesinin önemli simalarından Abraham Abulafia'nın müstakil olarak *Sefer Yetsira* üzerine yazdığı üç şerh olan; *Otsar Eden Ganuz* (Saklı Cennet Hazinesi), *Gan Naul* (Kilitli Bahçe) ve başlığı bilinmeyen üçüncü bir şerhi tanıtılacaktır.

Abulafia, *Otsar Eden Ganuz* adlı eserinde *Sefer Yetsira*'nın metnini kelimesi kelimesine yorumlamış ve Kabala'nın temel kavramlarını açıklamıştır. *Gan Naul* adlı eserinde ise *Sefer Yetsira*'nın mistik yönüne odaklanmış meditasyon ve dua yoluyla Tanrı'ya yaklaşmanın yollarını göstermiştir. Abulafia'nın *Sefer Yetsira* yorumları, Kabala'nın gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Abulafia'nın getirdiği yorumlar,

Sefer Yetsira'nın derin manalarının anlaşılmasına yardımcı olmuş ve mistik anlayışın gelişimine katkıda bulunmuştur.

Yine çalışmamız içerisinde genel olarak Abulafia'nın bütün eserlerini tanıtip özelde ise Sefer Yetsira yorumlarının içeriğini, önemini ve Kabala'ya katkılarını analiz ederek inceleyeceğiz. Aynı zamanda Abulafia'yu sadece bir Yetsira şarihi olarak değil, farklı yorumları ve düşünsel kökenleri ile de ele alarak onun Yetsira şerh literatüründeki yerini mukayeseli olarak ortaya koymak da çalışmanın hedefleri arasındadır. Bu bağlamda, Abulafia'nın şerhlerinin Kabala geleneğindeki izleri sürülecek ve tek bir şerh metninin inşasının imkanları değerlendirilecektir. Ayrıca, Abulafia'nın Sefer Yetsira yorumlarının özgünlüğü ve Kabala geleneğindeki önemi vurgulanarak, Yahudi mistik düşüncesinin gelişimine dair yeni bakış açıları sunmaya da çalışılacaktır.

Abulafia'nın Yetsira şerhlerinin daha iyi anlaşılması için öncelikle Sefer Yetsira ve Abraham Abulafia'nın hayatı ve öğretileri hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Yine Abulafia'nın Yetsira şerhlerinin diğer şerh ve şarihlerle olan benzerlikleri ve onlardan ayrılan yönlerini görebilmek adına Sefer Yetsira üzerine yazılan diğer şerhlere de çalışmamız içerisinde özet olarak değinilecektir.

1. Sefer Yetsira ve Şerhleri

Sefer Yetsira, M.Ö. 2. yüzyıl ile M.S. 2. yüzyıl arasındaki bir döneme tarihlenen, İbranice dilbilgisinin şekillendiği bir dönemde ortaya çıkan en eski İbranice metinlerden biridir. *Hilkot Yetsira* (Yaratılışın Kuralları) olarak da adlandırılan eser, Tanrı'nın yarattığı alemler hakkında temel bilgileri içeren risale formundadır. Ele aldığı mistik yorumlar nedeniyle Sefer Yetsira, Merkaba literatürünün önemli eserleri arasında değerlendirilir ve Yahudi mistisizminin en etkili çalışmaları arasında yer alır.¹ Kabalacı harekete temel olarak kabul edilen Yetsira, Merkaba mistiklerinin şamanik trans ritüellerini gösterdikleri devrin en etkili metni kabul edilmektedir.² Bu metnin Tevrat'ta geçen İbrahim'e atfedilmesi, yüzyıllar boyunca sahip olduğu yüksek itibarı gösterir. Hatta bu çalışmanın Yahudi zihninin gelişimi üzerinde Talmud'un tamamlanmasından sonra neredeyse diğer tüm kitaplardan daha büyük bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Sefer Yetsira'nın metin oluşum süreci tek bir kompozisyon olarak değil, "farklı edebi ipliklerin, aşamaları açıkça görülemeyen karmaşık bir redaksiyon süreciyle birlikte örülmesi"³

¹ Ravza Aydın, *Sefer ha-Zohar'da Tanrı, Alem ve İnsan Anlayışı*. (Sakarya: Doktora Tezi, 2021), 14.

² Arzu Cengil, *Kabala: Yahudi Gizemi*, (İstanbul: Ayna Yayınevi, 2004), 16.

³ Arthur Edward Waite, *The Doctrine and Literature of the Kabbalah*, (London: The Theosophical Publishing Society, 1902), 91; Elliot R. Wolfson, "Yahudi Mistisizmi: Felsefi Bir Genel Bakış" (içinde: *Yahudi Felsefesi Tarihi*, ed. Frank, Daniel & Oliver Leaman, çev. Abdullah Şevki, İstanbul: Hece Yay., 2018), 477.

olarak tanımlanmalıdır. Eser, İbrahim'e ve Rabbi Akiva'ya atfedilmekle birlikte anonim bir eserdir.⁴ Birçok el yazma nüshasının başlığında “*Sefer Yetsira olarak söylenen babamız İbrahim'in Mektupları*” ibareleri bulunmaktadır. Şerhine aşağıda değinilecek olan Yahudi alim Saadia Gaon (882-942), *Sefer Yetsira*'ya yazdığı girişte, İbrahim'e ait ifadelerin bazı eklemelerle şifahi bir şekilde asırlar boyu aktarılıp sonradan da yazıya geçirildiğini yazar. Aynı zamanda eserin M.S. 2. yüzyılda bilinmeyen bir yazar veya Rabbi Akiva tarafından yazılmış olma ihtimaline de dikkat çeker.⁵

Yetsira, daha erken dönemlerde sözlü olarak mevcut olmakla birlikte M.S. 6. yüzyılda gün ışığına çıkmaya başlamıştır. Günümüzdeki halini alması ise 10. yüzyılın başlarına tekabül etmektedir ve o dönemden beri de hatasız olarak aktarılmadığı düşünülmektedir. Scholem de *Sefer Yetsira*'dan ilk bahsedenlerin yaklaşık 6. yüzyılda yaşamış olduğunu aktarır.⁶ Eser, yazarlık ve tarihleme konusundaki tartışmalara konu olmakla birlikte, Kabala ve Yahudi mistisizmi üzerindeki derin etkisiyle günümüzde de önemini korumaktadır.

Sefer Yetsira, kozmogoni ve kozmolojiye odaklanan, dünyanın, güneşin, gezegenlerin, elementlerin ve insanın kökenini inceleyen bir risaledir. Eser, Tanrı'nın sudurları olarak da bilinen⁷ Tanrı'nın 10 kutsal sayısı ve Tanrı'nın on ilahi sıfatı olan Sefirot ile İbrani alfabesinin 22 harfi arasında bir paralellik kurar.⁸ Babil'de yazıldığı kabul edilen metin, otuz iki sayısını temel alır. Bu otuz iki yol; hava, su, ateş, doğu, batı, kuzey, güney, yükseklik, derinlik ve Tanrı'nın ruhundan oluşup madde dünyasına biçim veren on mücerret sayı (Sefirot) ile İbrani alfabesini oluşturan ve yaratılışın maddi boyutuna karşılık gelen yirmi iki harfin toplamından oluşmaktadır.⁹

Bu otuz iki yolun onu (10), *Mişna'da*¹⁰ geçen on ilahi sözden ve diğer yirmi ikisi (22) ise *Talmud'da*¹¹ geçen İbranice alfabenin harflerinden oluşur.¹² *Sefer Yetsira*'daki kozmogoni ve kozmoloji, Tanrı'nın yaratıcı gücünü ve evrenin oluşumunu anlatan

⁴ Kürşat Demirci, *Yahudi Mistisizmi veya Kabalacılık (İnançlar ve Tarih)*, (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2018), 12; Ceyhan Yılmaz, *Heykalot Literatüründe Metatron Kavramı*, (İstanbul: Yüksek Lisans Tezi, 2019), 41.

⁵ Muhammed Ali Bağır, *Yahudi Düşünür Saadiya Gaon: Hayatı, Eserleri, İnanç Tarihi*, (İstanbul: Gözlem Yay., 2015), 108.

⁶ Gershom G. Scholem, *Kabbalah* (Jerusalem: Keter Publishing House, 1974), 28.

⁷ Lavinia & Dan Cohn-Sherbok, *Yahudiliğin Kısa Tarihi*, çev. Bilal Baş, (İstanbul: İz Yay., 2010), 100; Simon Schama, *Yahudilerin Tarihi (MÖ 1000-MS 1492)*, çev. Leyla Tonguç Basmacı, (İstanbul: Alfa Yay., 2019), 504.

⁸ Joseph Dan, *Kabbalah: A Very Short Introduction*, (New York: Oxford University Press, 2006), 42; W. W. Westcott, & S. L. Mathers & M. Stavish, *Kabala'ya Giriş ve Hermetik Geleneği: Sefer Yezirah (Oluşum Kitabı)*, çev. Kemal Menemencioglu & Murat Sağlam, (İstanbul: Hermes Yay., 2021), 22.

⁹ Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, (İstanbul: İSAM Yay., 2012), 162.

¹⁰ Pirkei Avot 5:1.

¹¹ Menahot, 29b.

¹² Aydın, *Zohar'da Tanrı*, 14; Yılmaz, *Metatron*, 42.

karmaşık bir sistemdir. Bu sistem, Kabala ve Yahudi mistisizminin temelini oluşturur ve günümüzde hala akademik ve dini çalışmalarda incelenmektedir.¹³

Metnin ilk kısmı Sefirot hakkında iken kalan beş bölümü de harflerin etkisi ve işlevlerini konu edinir. Harflerin ve sayıların mistik bağlamlar içerisinde kullanılması Babil kaynaklı iken; sesin yaratılış eylemi için kullanılması ise Mısır kaynaklıdır.¹⁴ Buna bağlı olarak Sefer Yetsira'nın bu iki coğrafyanın etkisi altında oluştuğunu söyleyebiliriz. Bu kitap Talmud dönemine/Talmud'un teşekkül dönemine (M.S. 2-6. yüzyıllar) gelindiğinde işlevsel bir değişikliğe uğramış ve büyü maksatlı başvuru bir el kitabına dönüşmüştür. Bu büyüler bir *golem*¹⁵ veya bir insanın yaratılmasında bile kullanılabilir cinstendir.¹⁶

Sefer Yetsira'nın Kısa, Uzun, Saadian ve Gra versiyonu olmak üzere 4 nüshası bulunmaktadır.¹⁷ Sefer Yetsira, boyutu küçük olsa da yaptığı etki muazzamdır. Uzun Versiyonunda bile 2000'den daha az kelimeye sahip olan bu metin, esrarengiz üslubunun yanı sıra ilgili konular kapsamında eş benzeri olmayan bir eserdir. Bin yılı aşkın bir süredir pek çok defa açıklanan bu kitabın kökeni ve yazılış tarihi hakkında 19. ve 20. yüzyıllarda yapılan araştırmalar bile kesin ve nihai sonuçlara varmayı başaramamıştır.¹⁸ Kısa versiyon 1300 kelimededen ibarettir ve Uzun Versiyon içerisinde Kısa Versiyon'daki bazı yorum ve ilaveler ile birlikte iki katına çıkmıştır. Saadian Versiyon ise, Saadia Gaon'un şerhinden ortaya çıkmıştır. Gra Versiyonu da Yitshak Luria'nın Kısa Versiyon üzerine yaptığı çalışmalarının 18. yüzyılda Vilna Gaon/Rabbi Eliyahu tarafından devam ettirilmesiyle yani birtakım ilaveler ve düzeltmelerin ardından yeniden kaleme alınması neticesinde ortaya çıkmıştır.¹⁹

Yetsira, Maimonides'den önceki Yahudi felsefesinin gelişimi ve Kabala literatürünün oluşumunda önemli bir yer edinmiş ve üzerine çok sayıda şerh kaleme alınmıştır.²⁰ Şerhlere geçmeden önce şunu ifade etmek gerekir ki; şerhlerin, güvenilen tahkikli metinlerinin mevcudiyetinin nadirliğinden ötürü bu metinleri yeniden inşa etme zorunluluğu vardır. Sonrasında katiplerin bu şerhlerin metnini

¹³ Yılmaz, *Metatron*, 43.

¹⁴ Aydın, *Zohar'da Tanrı*, 14.

¹⁵ Tanrı'nın isimlerini kullanarak bir büyü vasıtasıyla suni şekilde yaratılmış yaratık, özellikle insanı varlıktır. Hakkında bilgi için bkz. Gershom G. Scholem & Moshe Idel, "Golem", *EJ*, 7, 735-738.

¹⁶ Aydın, *Zohar'da Tanrı*, 14.

¹⁷ Bağır, *Gaon*, 109; Demirci, *Kabalacılık*, 12; Wolfson, "Yahudi Mistisizmi", 478. Scholem ise, Sefer Yetsira'nın iki versiyonunun olduğunu söyler ve bunlar hakkında şu bilgileri de verir: "(...) yapılan baskıların çoğunda kitabın kendisi olarak bahsedilen Kısa Versiyon ve bazen ilaveler yapılarak basılan Uzun Versiyon'dur. Her iki versiyonu da çok sayıda el yazmasının farklı türleriyle birlikte 10. yüzyılda mevcuttu. Bu yazmaların en eskisi Kahire Genizah'ta bulundu ve A. M. Habermann (1947) tarafından yayınlandı. Her iki versiyon da altı mişnayot veya halakhot bölümüne ayrılmıştır." Scholem, *Kabbalah*, 23.

¹⁸ Scholem, *Kabbalah*, 23; Eliade, *Dinsel İnançlar*, 214.

¹⁹ Bağır, *Gaon*, 109

²⁰ Scholem, *Kabbalah*, 28.

kopyalama/istinsah esnasında, metni, içerisinde buldukları dönemin aşına olunan aslına bağlı kalarak güncellemeleri ihtimalini de göz önünde bulundurmamak zorundayız. Bunun da atıfta bulunulan metin ile şarihine ele aldığı metin arasında tutarsızlık olması gibi durumlara sebep olacağı öngörülmektedir. Saadia Gaon'un şerhinden örneklerle bu durumu açıklamak mümkündür. Bununla birlikte bir de şarihine elindeki metnin bozuk olma durumunu saptaması ve de herhangi bir nüsha desteği olmaksızın metni düzeltme (dolayısıyla değiştirme) girişimi ihtimali de kuvvetle muhtemeldir. Yine Saadia Gaon'un şerhi bağlamında bunun örneğini görmek mümkündür. Fakat Gaon, bunu ne zaman yaptığını genellikle bize bildirirken diğer şarihlerin ne kadar hassas ve dürüst davrandıkları ise soru işareti barından bir durumdur. Şerhlerin, asıl metinlerin yeniden inşası ve edisyonuna katkı sağlamak amacıyla kullanılmasının ortaya çıkardığı sorunlar araştırmacılar tarafından ortaya konmaktadır.²¹

“Mevcut sorunlara rağmen bu şerhlere başvurmalı mıyız?” sorusu akla gelebilir fakat Sefer Yetsira söz konusu olduğunda metnin gelişimi noktasında şerhler, sabit bir referans olma özelliği taşımaktadır. Şerhler olmadan mevcut yazmalar sadece bunları inceleyen bilimsel kriterler bağlamında tarihlendirilebilir. Ancak 10. yüzyıla ait üç şerh (Saadia, Dunaş İbn Temim, Sabetay Donnolo'nun şerhleri) hakkında kesin olarak yazılış tarihlerinin bilgisine sahibiz ve bunların her biri üç temel versiyondan birini kanıtlar niteliktedir. Özellikle Dunaş'ın şerhi kıymetlidir çünkü şerhin 1286 yılına tarihlenen en eski elyazması 10. yüzyıldaki kısa versiyonun durumunu kanıtlamaktadır. Görüldüğü üzere şerhler, metnin tarihini yeniden inşa etmek için paha biçilmez yardımcılardır.²²

Yetsira üzerine 10. yüzyılda Saadia Gaon ile başlayan şerh geleneği, aynı yüzyılda Dunaş İbn Temim ile Sabetay Donnolo, 12. yüzyılda Yehuda ben Barzillay ve 13. yüzyılda Nahmanides (Ramban) ve Abraham Abulafia gibi önemli Kabalacılar ile devam etmiştir. 14. yüzyılda Yosef ben Şalom Aşkenazi ile Moses Ben Isaa Botarel ve 18. yüzyılda Eliyahu ben Shlomo Zalman (Vilna Gaon) da Yetsira şarihleri arasında yer almıştır. Bu sıralamaya göre Abulafia'nın şerh(ler)i dokuz şerhin altıncısı olarak görünmektedir.

Arapça ismi Said ibn Yakub (Sa'id b. Yusuf) el-Feyyumi olan Saadia Gaon, 882 yılında Mısır'ın Feyyum şehrinde dünyaya gelmiş ve 942 yılında da Babil yakınlarında bulunan Sura şehrinde ölmüştür.²³ Dinin kaynağı olarak kutsal kitaptan sonra akli ve geleneği esas almasıyla öne çıkan Gaon, vahiy ile felsefeyi uyumlu hale getirmeye çalışan ilk Orta Çağ Yahudi filozofudur. Aynı zamanda vakıf olduğu Arap kültürünün

²¹ A. Peter Hayman, *Sefer Yesira (Edition, Translation and Text-Critical Commentary)*, (Tübingen: Mohr Siebeck, 2004), 25.

²² Hayman, *Yetsira*, 25.

²³ M. Sami Baybal, “Saadia Gaon, Onun Orta Çağ Yahudi Felsefesini Oluşturma ve Yahudi Dogmasını Yeniden Formüle Etme Çabaları”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (2003), 169-170.

de bu sentezde etkileri görülmektedir.²⁴ Arapça olarak kaleme aldığı hukuk, dil bilgisi, dua alanlarındaki birçok eserin yanında felsefi yönüyle ün kazandığı, vahiy ile aklın ahengini ele aldığı çalışması *Kitabu'l-Emânât ve'l-İtikâdât*'tır (İnançlar ve Düşünceler Kitabı).²⁵

*Rasag*²⁶ olarak da bilinen Saadia Gaon, 931 yılında *Sefer Yetsira*'nın Arapça çevirisini yapmış ve Yetsira üzerine yazdığı şerhini de Arapça olarak kaleme almıştır. Yanlış yorum ve değiştirmelerin önüne geçmek adına İbranice metni de şerhine dahil ettiği çalışmasına uzun bir Arapça giriş yazmıştır.²⁷ Gaon'un şerhi, onun, yoktan yaratma, evrenin yaratılışı ve özellikleri hakkındaki fikirlerini günümüze ulaştırması bakımından da ayrıca kıymetlidir. Çünkü Gaon, Yetsira'nın teorisini olduğu gibi kabul etmemiş kendi fikirlerini de içeren değerlendirmeler yapmıştır. Saadia Gaon'un Yetsira üzerine şerh kaleme almasının sebepleri arasında; kendisinden öncekilerin esere yükledikleri mitsel, mistik ve büyüsel algıları ortadan kaldırarak eserin Rabbani Yahudilik anlayışına yakın felsefi bir özellik taşıdığını göstermek gibi bir hedef yer almış olsa da bu, tartışma konusu olmaya devam etmiştir.²⁸

İbranice "Adonim" ve Arapça "Ebu Sehl" olarak da anılan Dunaş İbn Temim yaklaşık olarak 890-955 tarihlerinde Kuzey Afrika'nın Kayravan bölgesinde yaşamış ve meşhur Yahudi bilgin İshak İsraili'nin talebeliğini yapmış Yahudi bir alimdir.²⁹ Astronomi, matematik ve karşılaştırmalı dilbilim alanındaki eserlerinin yanı sıra bir de Yetsira üzerine şerh kaleme almıştır. Ayrıca Sefer Yetsira'nın Kısa Versiyonunun en eski tanığı da Dunaş'ın şerhidir.³⁰ İbn Temim, şerhini 955-956 yıllarında Saadia'nın şerhine eleştiri amacıyla Arapça olarak kaleme almıştır. Aynı zamanda döneminin felsefi anlayışlarını ve bilimsel gelişmelerini gözden ırak tutmadan asıl metni açıklamıştır. Bu bağlamda Yeni Platoncu akımdan yani Plotinus'un fikirlerinden de etkilenmiştir.³¹

Sabetay Donnolo, Güney İtalya'da bulunan Doğu Akdeniz ticaret yollarının ana kavşak noktalarına yakın bir şehir olan Ori'a'da 913 yılında doğmuş, astronomi, eczacılık ve tıp üzerine eğitimler almış, muhtemelen İtalya'dan başka bir yere gitmeden burada çalışmalarını sürdürmüş ve yaklaşık 982 yılında ölmüştür.³² Çok eseri olmayan Donnolo'nun astronomi ve tıp üzerine metinleri bulunmaktadır. Donnolo, Sefer Yetsira üzerine yazdığı şerh *Sefer Hakhemoni*'yi, 946-982 yılları arasında kaleme almıştır. Bu şerh, Saadia ve Dunaş'ın tefsirlerinden farklı bir tarz gözettiği için

²⁴ Baybal, "Gaon", 171-172.

²⁵ Baybal, "Gaon", 174.

²⁶ Rabbi Saadia Gaon'un isminin ilk harflerinden oluşan bir akronimdir ve Yahudi geleneği içerisinde yaygın bir şekilde kullanılır.

²⁷ Bağır, *Gaon*, 109-110.

²⁸ Bağır, *Gaon*, 111.

²⁹ Georges Vajda, "Dunash İbn Tamim", *EJ*, 6, 48-49.

³⁰ Hayman, *Yetsira*, 30.

³¹ Vajda, "Tamim", 49.

³² Suessmann Muntner, "Shabbetai Donnolo", *EJ*, 5, 750-751.

karşılaştırma yapılması pek mümkün değildir. Donnolo öncelikli olarak Yetsira'nın sadece ezoterik ve astrolojik doktrin içerdiği kısımlarına atfen bir şerh kaleme almıştır. Bundan dolayı Yetsira'nın büyük bir kısmı ya yorumsuz olarak kaydedilmiş ya da temel metne açıklamalı eklemeler yapmakla yetinilmiştir. Fakat bu eklemeler zaman zaman Donnolo'nun elindeki Sefer Yetsira metnini kendi yorumlarından ayırmayı zorlaştırmıştır.³³

Hakkında çok fazla malumatımız olmayan Barselonalı Yehuda ben Barzillay, 11. yüzyıl sonları ile 12. yüzyılın ilk yarısında yaşamış bir Yahudi bilginidir. *Ha-Nasi* olarak da tanınan Barzillay'ın Yahudi takvimi ve medeni hukukuyla ilgili çalışmaları bulunmaktadır.³⁴ 1885 yılında Berlin'de basılan Sefer Yetsira şerhiyle öne çıkan Barzillay, oldukça hacimli ve son derece ayrıntılı olarak ele aldığı şerhini 12. yüzyılın ortalarında yazmıştır.³⁵ Dunaş, Uzun Versiyonu bilmesine karşın şerhini, Kısa Versiyonu esas alarak yazmıştır. Uzun Versiyon okumalarını ise bazı versiyonları yorumlamada malzeme olarak ele almıştır. Barzillay ise, birincil kaynak olarak Saadia'nın şerhini ikincil olarak da Dunaş'ın şerhini esas almıştır. Donnolo'nun çalışmasına ise anonim olarak atıfta bulunmaktadır.³⁶ Yehuda, Saadia'nın yaratılış yasalarının İbrahim'den gelen sözlü bir gelenek olduğu anlayışını Geonim dönemine kadar uzatmaktadır.³⁷

Ramban olarak da bilinen Moses ben Nahman veya Nahmanides, İspanya'nın Gerona kentinde 1194 yılında doğmuş hem Barselona'daki hem de Kuzey Fransa'daki Yeşivalarındaki üstatlardan eğitim almış ve sonrasında burada İspanyol Yahudilerinin lideri olan yüzlerce öğrenci yetiştiren büyük bir Yeşiva kurmuştur. 1267'de 72 yaşında iken kutsal topraklara göç etmiş ve burada yerleştiği Akka mevkiinde 76 yaşında ölmüştür.³⁸ Nahman'ın Kabalacı yorumlarına Eyüp Kitabı üzerine yazdığı tefsirinde ve diğer bazı metinlerinde rastlanmaktadır. Onun münhasıran Kabala geleneği çerçevesindeki tek metni 1200'lü yılların ikinci yarısına denk düşen bir süreçte Yetsira'nın ilk bölümü üzerine yazdığı şerhtir.³⁹ Müellifin Kabalacı fikirleri gelenekte etkili olmuşsa da bu şerh, muhtemelen kısa ve kısmi bir nitelikte olduğu için ciddi bir etki doğurduğuna yönelik bir emareye rastlanmamaktadır.

Yosef ha-Arokh veya boyuna atfen "uzun" olarak da bilinen Yosef ben Şalom Aşkenazi, 14. yüzyılda İspanya'da yaşamış bir Kabalacıdır. O, fikri serencamında önce "illat ha-ilot" dediği ilk sebebe dayanmış, bunu Ein Sofa (sonsuz nur) bağlayarak ilk sefira olan Keter ile aynı görenlere karşı çıkmış, Platon'un idealar fikrinden esinlenmiş

³³ Hayman, *Yetsira*, 31.

³⁴ Israel Moses Ta-Shma, "Judah Ben Barzillai al-Bargeloni", *EJ*, 11, 483-484.

³⁵ Scholem, *Kabbalah*, 28.

³⁶ Hayman, *Yetsira*, 32.

³⁷ Hayman, *Yetsira*, 32.

³⁸ Joseph Kaplan, "Nahmanides", *EJ*, 14, 739-740.

³⁹ Efraim Gottlieb, "Nahmanides (in Kabbalah)", *EJ*, 14, 743-744.

ve ölümü varoluşun sonu olarak kabul etmeyip her şeyin *gilgul* (ruh göçü/döngüsü) sürecine tabi olduğunu öne sürmüştür.⁴⁰ Yetsira üzerine kaleme aldığı şerhini, 1280-1340 yılları arasında İspanya'da yazdığı tahmin edilmektedir. İlk olarak İtalya'nın Mantua şehrinde 1562 yılında bu şerh basılmıştır, fakat bu baskıda metin sehven *Raavad* olarak da bilinen Posquièresli Abraham ben David'e (ö. 1198) atfedilmiştir.⁴¹ Metnin Aşkenazi'ye aidiyeti, Moşe ben Yaakov Kordovero/Cordovero (1522-1570) tarafından tanınmıştır. Bu şerhin kısaltılmış bir versiyon 1719 yılında İstanbul'da basılmıştır. Yitzhak Luria'nın (ö. 1572) takdirini kazanan bu şerhe Kabala literatüründe sıklıkla atıf yapıldığı görülmektedir.⁴²

Moses Ben İsa Botarel, 14. yüzyılın sonu ile 15. yüzyılın başlarında İspanya'da yaşamış bir Yahudi alimdir. O, Tevrat, Yahudi hukuku, felsefe ve Kabala alanlarında kitaplar ve risaleler kaleme almıştır. Bu eserlerde Geonik dönem ve kendi döneminin metinlerinden çok sayıda alıntı yapılmış olsa da bunların çoğunun sahte ve çarpıtılmış olduğu tahmin edilmektedir.⁴³ Botarel uzun süre Avignon şehrinde yaşadktan sonra Fransa ve İspanya'da dolaşmış, özellikle Parisli Hıristiyan alim Maestro Juan ile tanışmış ve kitaplarının bir kısmını onun isteği üzerine yazmıştır. Botarel, 1409 yılında Maestro Juan'a Kabala'yı öğretmek amacıyla⁴⁴ Yetsira üzerine uzun bir şerh kaleme almış ve bu şerh 1562 yılında basılmıştır. Bu şerhte pratik Kabala'ya yönelik bir temayül olmakla birlikte mistik öğretilerini felsefe ile uzlaştırmaya yönelik bir çaba da söz konusudur.⁴⁵ Şerhte yukarıda bahsedilen sahte alıntılar gibi pek çok sorun bulunmaktadır. Botarel, felsefeyi övmekte, Aristoteles'ten bir peygamber gibi bahsetmekte ve felsefe ile Kabala'nın tamamen aynı doktrinleri savduğunu ve sadece dil ve teknik terimlerde farklılık gösterdiklerini iddia etmektedir.

Vilna Gaon(u) veya *Hagra* olarak da bilinen Eliyahu ben Shlomo Zalman, 1720 yılında Rabbani geleneğin güçlü olduğu bir ailede doğmuş, küçük yaşlarından itibaren daha çok bireysel çalışarak kendi kendini yetiştirmiş, klasik Talmudik eğitimin kalıplarından azade kalmış ve yeni filizlenmeye başlayan Hasidizme karşı çıkmıştır. Onun önderliğinde Vilna adıyla oluşan topluluk bu yeni harekete karşı muhalefetin merkezi haline gelmiştir. Gaon, Baal Şem Tov'un vasiyetinin halka açık bir şekilde yakılması talimatını vermiş, bu gelişmelerden sonra 1797 yılında ölmüştür.⁴⁶ Kabala literatürü üzerine de ciddi bir emek veren Gaon'un Yetsira şerhi, Belarus bölgesinde

⁴⁰ Moshe Hallamish, "Joseph ben Shalom Ashkenazi", *EJ*, 11, 425-426.

⁴¹ Hallamish, "Ashkenazi", 426.

⁴² Hallamish, "Ashkenazi", 426.

⁴³ Gershom G. Scholem, "Moses ben Isaac Botarel", *EJ*, 4, 101.

⁴⁴ Cristian D. Ginsburg, *The Kabbalah: Its Doctrines, Development and Literature*, (London: George Routledge & Sons Limited, 1920), 204.

⁴⁵ Scholem, "Botarel", s. 101.

⁴⁶ Israel Klausner, "Elijah ben Solomon Zalman", *EJ*, 6, 341-343

bulunan Grodno'da 1806 yılında basılmıştır. Metnin tahminen 1782-1798 yılları arasında Yetsira'nın kısa versiyonu üzerine yazıldığı anlaşılmaktadır.

2. Abraham Abulafia: Hayatı ve Temel Öğretileri

1240 yılında İspanya'nın Zaragoza şehrinde doğan Abraham Abulafia,⁴⁷ Orta Çağ Yahudi mistik düşüncesinin önemli simalarından biridir.⁴⁸ Küçük yaşta Tudela şehrine taşınan Abulafia, 1258 yılında babasının vefatına kadar onun yanında çalışmış ve ilköğrenimini babasından almıştır.⁴⁹ Babasının ölümünün ardından 1260 yılında efsanevi Sambatyon nehrini aramak için İspanya'dan ayrılarak İsrail topraklarına gitmiştir. Ancak Moğol-Memlük muharebesinin patlak vermesi Abulafia'nın Avrupa'ya geri dönmesine sebep olmuş, döndüğünde mistisizme yönelmiş ve ağırlıklı olarak Sefer Yetsira üzerine yoğunlaşmıştır. 1291 yılında (veya birkaç yıl sonra) Malta'da vefat eden Abulafia, arkasında önemli bir külliyat bırakmıştır.⁵⁰

İspanya'ya dönmeden önce Abulafia, Capua'da Yahudi felsefesi uzmanı Veronali R. Hillel/Hillel ben Samuel (1220-1295) ile birlikte İbn Meymun'un, *Delaletül-Hairin*⁵¹ adlı eseri üzerine çalışmalar yapmıştır. 1270 yılında Barselona'ya dönen Abulafia, Kabala üzerine yoğunlaşmaya başlamış ve mesihçi söylemler içeren ilahi ilhamlar aldığını iddia etmiştir. Ardından Kastilya'ya giden Abulafia, "kendinden geçme akımı" olarak da bilinen Nebevi Kabala'yı (*Kabala Nevuit*) kurmuştur. Bu akımın amacı, mistik esriklik (vecd) durumunu ortaya çıkararak Tanrı ile birleşmeyi sağlamaktır. Abulafia, Farabi (ö. 950) ve İbn Sina (ö. 1037) gibi İslam düşünürlerinden etkilenen Maimonides'in felsefi metinlerinde bulunan vahiy anlayışını benimsemiştir. Bu anlayışa göre vahiy, yalnızca entelektüel bir birleşim halindeyken ruh bedendeki bağlardan kurtulduğunda ortaya çıkan bir durumdur.⁵² 1275 ve takip eden yıllarda Yunanistan'ın birkaç şehri dolaşarak *Delaletül-Hairin*'i ve Kabalacı öğretisini anlatan Abulafia, 1279 yılında tekrar Capua'ya dönmüş ve dört genç talebeden oluşan bir ders halkası kurmuştur.⁵³

Abulafia, takip eden yılın yaz aylarında, Yahudiliği mistik bir din olarak tasvir eden vizyonunu tartışmak için ve aynı zamanda doğduğu zaman diliminin kendisine yüklediği sorumluluk hali içerisinde Roma'ya gitmiş ve Papa III. Nicholas ile görüşme talep etmiştir. Yahudi mistisizminin sınırlarını aşmayı amaçlayan Mesihçi planın bir

⁴⁷ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi (Muhammed'den Reform Çağına)*, (İstanbul: Alfa Yay., 2019), 217

⁴⁸ Eldar Hasanoglu, "Ortaçağda Tasavvuf ve Kabala'nın Buluşması", *Uluslararası İbnü'l Arabi Sempozyumu*, (Malatya: İnönü Üniversitesi Yay., 2018), 274.

⁴⁹ Moshe Idel, *Kabbalah in Italy (1280-1510)*, (New Haven & London: Yale University Press, 2011), 30

⁵⁰ Moshe Idel, "Abraham ben Samuel Abulafia", *EJ*, c. 1, s. 337-339; Hasanoglu, "Ortaçağda Tasavvuf", 274.

⁵¹ Musa b. Meymun/Maimonides, *Delaletül-Hairin*, çev. Osman Bayder & Özcan Akdağ, (Kayseri: Kimlik Yay., 2019).

⁵² Wolfson, "Yahudi Mistisizmi", 493.

⁵³ Idel, "Abulafia", 337-338; Idel, *Kabbalah*, 30.

parçası⁵⁴ olan görüşme, papanın ani ölümü nedeniyle gerçekleşmemiştir. Sonrasında Abulafia, Sicilya'nın Messina kentine göç etmiş ve oraya yerleşmiş, 1281 ile 1291 yılları arasında burada bulunarak öğrenciler yetiştirmiştir. Kendinden önceki Kabalacılara ve geleneksel Talmud eğitimini savunan rabbilere yönelik eleştirel tutumu, Yahudi geleneği içerisinde dışlanmasına yol açmıştır. 1285 yılında Barselonalı din alimi Rabbi Solomon ben Abraham ibn Adret (1235-1310) ile Abulafia'nın peygamberlik ve mesihlik iddiaları hakkında tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalar, Abulafia'nın Kabalacı öğretilerinin İspanyol okullarından çıkarılmasına neden olmuştur.⁵⁵ Yakınoğu, Yunanistan ve İtalya'da uzun seyahatler gerçekleştiren Abulafia'nın birçok eseri, muhalifleri tarafından "karanlıkta yürüdüğü" gerekçesiyle rabbiler arasında yeterince ilgi görmemiş, hatta okunması yasaklanmıştır.⁵⁶

Sürekli baskılara maruz kalan Abulafia, İspanya ve İtalya'daki siyasi ve dini atmosferden bunalarak 1291 yılında Safed'e göç etmiştir. Bu göç, Abulafia'nın öğretisinin zayıflamasına değil Filistin topraklarında yeniden canlanmasına zemin hazırlamıştır. Rivayetlere göre Abulafia, Safed'de gerçekleştirilen zikir ayinlerine katılmıştır. Bazı uzmanlar, onun Filistin topraklarında ilgi görmesinin tasavvuf ile olan bağlantısına işaret etmektedir. Örneğin Moshe Idel, Abulafia'nın İbn Arabî'den etkilendiğini öne sürmektedir. Nitekim Abulafia'nın eserlerinde de "kâmil insan", "keşif ve ilham", "vahdet-i vücüt" ve "mühür/hatem" gibi İbn Arabî'nin eserlerinde sıkça kullanılan terimlere rastlanmaktadır. Ayrıca Abulafia'nın üzerine şerhler kaleme aldığı İbn Meymun'un *Delâletü'l-Hâirîn* adlı eserinde de tasavvufi öğeler yoğun olarak yer almaktadır. Bu durum, Abulafia'nın tasavvuftan etkilenmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir.⁵⁷

Abraham Abulafia, Aşkenaz metinlerinde bulunan bazı eski unsurları ve kökenleri hala belirsiz olan bazı ayrıntıları da kullanarak Kabala'nın yeni bir versiyonunu ortaya koymuştur. Vecdi Kabala olarak isimlendirilen bu disiplin genel olarak; izole bir odada, ayin eşliğinde zihinsel bir konsantrasyon sağlayarak ilahi isimlerin hafiflerini okumak şeklinde tanımlanabilir.⁵⁸ Merkaba mistiklerinin vecd halindeki yükselişlerini ele alan Vecdi Kabala'da, Tanrı'nın isimlerini seslendirmeden önce kişi buna kendisini hazırlamalı, sesini başka kimsenin duyamayacağı bir yere geçip oturmalı ve kalbini, ruhunu dünyevi düşüncelerden arındırmalıdır. Ruhun

⁵⁴ Burada şu cümleleri aynen aktarmak yerinde olur: "Doğduğu 1240 senesine İbrani takviminde denk gelen 5000. yılın; dönemin değişeceği ve her şeyin yenileneceği kabulü, onu önemli bir zaman diliminde doğduğu ve bunun ona belli sorumluluklar yüklediği kanaatini vermiştir. Kemal bağlamında İbn Arabî'nin kendisi için kullandığı mühür/hatm metaforunu, Ebu'l-Afiye de kendisi için kullanır." Hasanoğlu, "Ortaçağda Tasavvuf", 276.

⁵⁵ Idel, "Abulafia", 337-338; Hasanoğlu, "Ortaçağda Tasavvuf", 274.

⁵⁶ Eliade, *Dinsel İnançlar*, 217; Hasanoğlu, "Ortaçağda Tasavvuf", 274; Idel, *Kabbalah*, 31.

⁵⁷ Hasanoğlu, "Ortaçağda Tasavvuf", 275.

⁵⁸ Idel, *Kabbalah*, 53.

bedenden ayrıldığı hayaliyle madde alemi ortadan kaldırmalı ve her şey de mevcut, yaşamanın asıl kaynağı olan dünyada yaşmalıdır. Bu asıl kaynağa ulaşabilme hikmettir, hikmete ulaşabilmede yegâne araç ise akıldır ve akıl ile erişilen bu bilinç halinde Tanrı sevgisinden kaynaklanan bir korku hissedilir. Düşünce Tanrısal düşünceyle kaplanır ve hikmet içinize doğru akar. Kendinden vazgeçen zihin, Tanrı'nın azametli ve mübarek ismine karışır.⁵⁹

Abulafia, zihni durağan bir noktaya sabitleyerek dinginleşmesini sağlamak yerine sürekli değişen bir nesne üzerine tefekkür etmeyi önermiştir. Ona göre vahiysele deneyimleri sekteye uğratabilecek yabancı düşüncelerden arınmak, zihinsel yetinin sabitlenmesiyle değil aşırı aktif hale getirilmesiyle mümkündür.⁶⁰

Vecdi Kabala'nın kendine has yapısı, Maimonides felsefesi ile Aşkenaz kabalacılarının kullanmış oldukları tekniklere ve mistik anlayışına dayanmaktadır. Uygulanan mistik tekniklerin peygamberlik deneyimine ulaşmak maksatlı yapıldığı aktarılmaktadır. Abulafia'nın buradaki başarısı, Aşkenaz mistik teknikleri ve amaçlarını Aristotelesçi terimlerle karmaşık fakat uyumlu bir şekilde ifade edebilmesidir.⁶¹ Vecdi Kabala'nın temellendirilmesinde eski Yahudi mistik geleneğinin etkisi ile birlikte Abulafia'nın yaşadığı yerler ve karşılaştığı kişilerin de etkisi azımsanmayacak kadar fazladır. Idel, Abulafia'nın gezgin olarak yaşadığı hayatını ve hatta Abulafia'yı etkilemesi bağlamında hocalarını ve onların yaşadığı yerleri de ele alarak Vecdi Kabala'nın oluşumuna dair detaylı bir iz sürmüştür. Yine İdel, Abulafia'nın mistik öğretilerini de teknikleriyle birlikte anlatmıştır.⁶²

3. Abulafia'nın Eserlerinde Sefer Yetsira'nın İzleri

Abulafia eserlerini 1271-1291 yıllarını arasında ortaya koymuştur. Bu eserler, çok sayıda kitap, gramer çalışmaları ve şiirlerden oluşur. Bunların yanı sıra pek çok tefsir de kaleme almıştır. *Delâletül-Hâirin* üzerine yaptığı üç tane tefsir çalışması bulunmaktadır. Bunlar; *Sefer ha-Ge'ulah* (1273), *Sefer Hayey ha-Nefeş* ve *Sefer Sitrey Tora'dır* (1280). Sefer Yetsira üzerine yazdığı şerhler: *Otsar Eden Ganuz* (1285/6), *Gan Naul* (1289) ve başlığı olmayan üçüncü bir çalışması daha vardır. Tevrat (Torah/Pentateuch) üzerine de *Sefer-Mafteh Ot ha-Torah* (1289) adlı bir tefsiri bulunmaktadır.⁶³ Abulafia'nın peygamberlik deneyimine nasıl ulaşılacağına dair risale formatında oldukça etkili çalışmaları da vardır. Bunlar; *Hayey ha-Olam ha-Ba* (1280), *Or ha-Şekhel*, *Sefer ha-Heşek* ve *Imrey Sefer* (1291) adlı eserleridir. 1279-88 yılları arasında yazdığı *Kehanet Kitapları* olarak anılan metinler, onun mesihçiliğini anlayabilmek açısından oldukça önemlidir. Ancak bu

⁵⁹ Cengil, *Kabala: Yahudi Gizemi*, 147-148.

⁶⁰ Idel, *Kabbalah*, 55.

⁶¹ Idel, *Kabbalah*, 36.

⁶² Idel, *Kabbalah*, 40, 52.

⁶³ Idel, "Abulafia", 338.

metinlerin bir kısmının günümüze ulaşmadığını da belirtmek gerekir. Bu eserlerinde kıyamet sahnelerine yer vermiş ve kurtuluşun ruhani süreçlerine işaret etmiştir. Abulafia, mesihçi yöneliminin de bir parçası olarak hem Yahudilere hem de Hristiyanlara, Kabala öğretisini sözlü ve yazılı olarak aktarmıştır.⁶⁴

Abraham Abulafia, Kabalacı öğretilerini Sefer Yetsira üzerine bina ettiği için formel anlamda bir şerh yazmasa bile çalışmaları ve öğretileri Yetsira şerhi olarak kabul edilmelidir. Çünkü Abulafia'nın ortaya koymuş olduğu öğretileri ve eserlerinin geneli Yetsira'nın kapsamlı olarak yorumlanması şeklinde değerlendirilebilir. Bu anlamda Abulafia'nın müstakil bir şerh bağlamında değil bütün eserleri dikkate alınarak değerlendirilmesi daha isabetli olur.

Abulafia, kaleme aldığı ilk eserlerden itibaren dilbilimsel bir Kabala türü ortaya koyar. Bu tür, İbrani harflerinin birleştirilmesi ilmine dayanarak Tanrı'nın isimleri etrafında yapılan bir tefekkür tekniğidir.⁶⁵ Daha sonraki yazılarında entelektüel birikimin dilsel bir mesaja dönüşmesinin bir sonucu olarak harf kombinasyonları ve telaffuzları, nefes egzersizleri, vücudun bölümleri üzerine tefekkürü, baş ve el hareketleri ve konsantrasyon egzersizleri yoluyla peygamberlik deneyimine ulaşma tekniklerini sentezler. Bu tekniklerin bir kısmı Sefer Yetsira'nın yorumlarından hareketle bir kısmı ise Yoga (soluma ritmi, özel beden duruşları, farklı ezberden okuma biçimleri vb.)⁶⁶ ve tasavvuf kaynaklı olarak ele alınmıştır. Abulafia, Kabalasını ilahi isimlere atıfla "Adlar Kabalası/*Kabalat ha-Şemot*" olarak adlandırmış ve bunu Nebevi Kabala'ya ulaşarak peygamberlik deneyimini yaşamak için yani nihai amaca erişmede bir araç olarak görmüştür. Göksel alemi, özellikle de kozmik faal akli dilbilimsel terimlerle, konuşma ve harfler şeklinde tasvir etmiştir.⁶⁷

Geliştirdiği tekniği uygulayarak mistik vecde ve kahinlik görüşüne ulaşan Abulafia, esimesini, kendinden geçmekten ziyade vaktinden önce erişilen bir kurtuluş hali olarak tarif eder. Bu, insan aklının Tanrı ile olan geçici bir kavuşma halidir, filozofların faal aklının kişinin ruhuna akmasıdır.⁶⁸ Abulafia ve ekolünün diğerlerinden farkı onun vecd hali üzerine yoğunlaşmasıdır. Bunun gerçekleşmesi için de iki tekniği önermektedir. Bunlar; İslamiyet'teki inzivanın karşılığı olan *hidbodedut* ve yine İslamiyet'teki zikrin Yahudilik'teki karşılığı olan ve Tanrı'nın isimlerinin tekrarlanması ifade eden *hazkara* teknikleridir. Bu da Yahudi mistisizminde "Adlar Kabalası" şeklinde ifade edilmiştir.⁶⁹

Abulafia'nın yazılarının birçok el yazması mevcuttur ancak onun öğretisini Mesihlik iddiasına varan söylemlerinden dolayı yasaklayan Kabalacılar tarafından

⁶⁴ Idel, "Abulafia", 338.

⁶⁵ Eliade, *Dinsel İnançlar*, 217.

⁶⁶ Eliade, *Dinsel İnançlar*, 218.

⁶⁷ Idel, "Abulafia", 338.

⁶⁸ Eliade, *Dinsel İnançlar*, 218.

⁶⁹ Hasanoglu, "Ortaçağ'da Tasavvuf", 275-276.

eserleri basılmamış, sadece bazı kısa pasajları anonim olarak tanıtılmıştır. Onun çalışmalarına dair araştırmalar, Zohar'ı Abulafia'ya atfeden Meyer H. Landauer'in (1808–1841) el yazması yazılarının analiziyle başlamıştır. Bunun üzerine Adolph Jellinek (1820/21–1893), bu atfı reddederek Abulafia'nın yazılarının ilk kapsamlı listesini derlemiş ve kısa risalelerinden üçünü yayınlamıştır. Amnon Gross ise Abulafia'nın ve öğrencilerinin kitaplarının çoğunu içeren 13 ciltlik kapsamlı bir çalışma yayımlamıştır (Kudüs, 1999-2004). Abulafia ve okulunun öğretisinin analizine Gershom Scholem ve Chaim Wirszubski de önemli katkılar sağlamıştır. Bunun yanı sıra Abulafia'nın öğretileri Pico della Mirandola ve Francesco Giogio Veneto (De Harmonia Mundi) gibi pek çok Kabalacıyı etkilemiş, birçok edebiyatçı ve sanatçıya ilham kaynağı olmuştur. Ivan Goll, Moses Feinstein ve Nathaniel Tarn'ın Abulafia'nın hayatını konu edinen şiirleri, Umberto Eco'nun *Foucault Sarkacı* adlı romanı, George-Elie Bereby'nin bir oyunu, Bruriah Finkel'in heykelleri ve birkaç müzik parçası bunlara örnek verilebilir.⁷⁰

Vecd Kabalası ya da Esrik Kabala olarak da bilinen Adlar Kabalası, Tora'da gizlenen Tanrı isimlerinin zikredilmesi ve İbrani harflerinin çeşitli kombinasyonları üzerinde oynanması ile uygulanır. Tanrı'nın adının harflerinin dahi zikredilmesinin insanı vecde getireceğine inanılır.⁷¹ Dinsel anlamda sürekli bir yaratma söz konusudur ve bunu metnin yüzeyinde ve söz diziminde değişiklikler yaparak adeta harfleri tek tek atomlarına ayırarak ve tekrar birleştirerek yapar. Abulafia'ya göre harflerin metindeki diziliminden bağımsız olarak kendi içlerinde de bir anlamı vardır. Adlar Kabalası'nda dil, kendi başına bir evrendir ve dilin yapısı asıl olanın yapısını temsil etmektedir.⁷² Mistik bir teknik olmasına rağmen Vecd, Kabala külliyatı içerisinde çok fazla itibar görmemiştir. Kabala'da daha çok Tanrı ile birleşme *devekuth* terimi ile ifade edilir. Bu terim, Tanrı ile birleşmiş olma anlamına gelir ki bu vecdi aşan bir lütuf halidir. Vecde en fazla değeri veren Abulafia'nın oldukça az okunması belki de bu sebeptir diyebiliriz.⁷³

Abulafia'ya göre İbranice, diğer tüm dilleri kapsayan ideal bir dildir. İbranice'nin yazılı ya da sözlü geleneğinden ziyade tüm dillerin ilkelerini, yani ideal sesleri ve bunlar arasındaki kombinasyonları temsil ettiğini varsayan sofistike bir dil teorisi geliştirmiştir.⁷⁴ Köken anadil olarak yirmi iki harf, var olan diğer yetmiş dilin her birinin yaratılışına yön veren ideal sesleri temsil etmektedir. Abulafia'ya göre Yahudi halkı kutsal anadil olan İbraniceyi sürgünlerde unutmuştur ve Kabalacının amaçlarından biri de yetmiş dilin asıl kaynağı olan bu dili tekrar keşfetmek olmalıdır.

⁷⁰ Idel, "Abulafia", 338-339.

⁷¹ Hasanoglu, "Ortaçağ'da Tasavvuf", 275-276.

⁷² Cengil, *Kabala*, 148-149.

⁷³ Eliade, *Dinsel İnançlar*, 217.

⁷⁴ Idel, "Abulafia", 338.

Ona göre Kabala'nın gizemi Mesih ile birlikte kesin olarak açığa çıkacaktır ve bütün diller kutsal dilin içerisinde eridiği zaman diller arasındaki farklar da yok olacaktır.⁷⁵

İbrani alfabesinin her harfi ayrı bir kutsiyet taşımaktadır. Tanrısal adları simgeleyen "Yod, He ve Vav" harfleri, bu kutsiyet içinde en görkemli yerini alır. Tanrı'nın adları ile yapılan boyutlar arasındaki deruni ve gizemli yolculuğun tecrübe edilişi sırasında harflerin seslendiriliş özellikleri ise ayrı bir önemi haizdir. Harflerin okunuşunu imgeleyen titreşimler ise kendiliğinden olmamaktadır. Tanrı, doğaya akılla uyumlu olacak bir şekilde harfleri seslendirme kuvveti vermiştir. Bu kuvvet tüm ağıza, harfleri biçimlerine uygun olacak şekilde seslendirme yeteneği kazandırmıştır. İnsan, Tanrı'nın bildirmesiyle her harfin ayrı ayrı, nasıl seslendirileceğini ve seslerin uzatılma miktarlarını bilir.⁷⁶ Sesli harfler ise kitaptan ağıza geçişte seslendirilişin titreşimini göstermektedir. Titreşimler özsel olarak ağızın, tesadüfi olarak da kitabın harfleridir.⁷⁷ Bu arada Tanrı'nın isminin harfleri (Tetragrammaton) harfler arasında nefes alma koşullarını da belirtir.⁷⁸

Abraham Abulafia'nın Kabala'ya olan merakı onu Sefer Yetsira'yı derinlemesine incelemeye sevk etmiştir. Yetsira'yı derinlemesine inceleyerek ulaştığı *Tseruh* (Harf Permütasyonu) tekniğini Yaşam Ağacı üzerine yapılan meditasyondan üstün tutarak, Sefiralar üzerine düşünmeyi harfler üzerine düşünmeye sadece bir giriş olarak görmüştür.⁷⁹ Abulafia, Tanrı'ya her günün basit cümleleriyle değil; farklı farklı sembollerin kullanıldığı yoğun bir meditasyonla ulaşılabileceğini savunmuştur. Bundan hareketle esrime durumuna ulaştığı İbrani harfleriyle çeşitli permütasyonlar geliştirmiştir.⁸⁰ 12-13. yüzyıllarda Alman topraklarında asketik bir hareket olarak ortaya çıkan Hasidey Aşkenaz ve mutasavvıflardan etkilenen Abulafia, insanların peygamberliğe olan tabii yönelişlerini tatmin etmek için de İbrani harflerinin nasıl bir araya getirilebileceğini açıklamıştır.⁸¹ Ona göre Kabalacı, heves ve arzu ile harfler üzerinde konsantre olursa, *devekutha* (Tanrı ile birleşme) erebilir.

4. Abulafia'nın Yetsira Şerhleri: *Otsar Eden Ganuz ve Gan Naul*

Yukarıda bahsedildiği gibi Abulafia'nın toplamda üç Yetsira şerhi bulunmaktadır. Bunlardan birinin başlığı olmayıp metni de yazma halindedir. Dolayısıyla bu makalede başlığı ve metni bulunan iki şerhten bahsedilecektir. Abulafia'nın ilk Yetsira şerhi - kendisinin hayatına dair bilgiler de veren- *Otsar Eden Ganuz* (Saklı Cennet Hazinesi)

⁷⁵ Cengil, *Kabala*, 149-150.

⁷⁶ Cengil, *Kabala*, 175, 178; Dan, *Kabbalah*, 64.

⁷⁷ Cengil, *Kabala*, 147.

⁷⁸ Yusuf Basalel, *Yahudilik Ansiklopedisi* (İstanbul: Gözlem Yayınevi, 2001), 2, 297.

⁷⁹ Perle Epstein, *Kabala: Musevi Mistiklerin Yolu*, (İstanbul: Dharma Yayınları, 1993), 134-136.

⁸⁰ Basalel, *Yahudilik*, 2, 297; Elliot R. Wolfson, "The Doctrine of Sefirot in the Prophetic Kabbalah of Abraham Abulafia", *Jewish Studies Quarterly*, 2/4 (1995), 336-371.

⁸¹ Cohn-Sherbok, *Yahudiliğin Kısa Tarihi*, 105.

başlığını taşıyor ve 1285/1286 yılında Sicilya'da yazılmıştır.⁸² Metin, toplamda üç bölüme ve bölümler de kendi arasında onar başlığa ayrılmıştır.

Abulafia şerhin girişinde metnin içinde akıllı kişilerin merak edeceği şeyler söylediğini, tüm kalbiyle ve ruhuyla bunların peşine düşerek anlamaya çalışanların sonsuz bir mutlulukla kurtuluşa ereceklerini ifade etmiştir.⁸³ Ayrıca bu eser, sadece Yetsira şerhi değildir, bunun ötesinde birçok konuyu kapsar ve manevi bir yönü de vardır:

Sefer Yetsira'nın sözlerine yöneldiğinizde (...) yaptıklarınızla tüm sıkıntılarınızdan âzâde olacaksınız ve Kabala'nın uzun ve ince yoluna erişeceksiniz. Bu yolda tüm harflerin kalbinize Kutsal Ruh tarafından nakşedildiğini göreceksiniz. (...) Kutsal Ruhun da içinizde olduğunu ve sizden ayrı değil, içinizden konuşan bir öz olduğunu idrak edeceksiniz. Kendini bilmekle/anlamakla aslında kalbinize nakşedilen ilahi harfleri ve Kutsal Ruhtan tezahür eden hakikati kavrayacaksınız.⁸⁴

Ganuz, Abulafia'nın Kabalacı düşüncesinin temel bir kaynağıdır. Eser, Kabalacı metafizik, ilahi isimler, dil ve insan-Tanrı ilişkisi gibi konularda önemli bilgiler sunmaktadır. Abulafia'nın görüşleri, Kabala'nın gelişiminde ve Yahudi mistisizminin diğer dallarıyla etkileşiminde önemli bir rol oynamıştır. Abulafia, *Ganuz*'da da Tevrat'ın gizemlerinin İbrani alfabesinin yirmi iki temel harfi aracılığıyla bulunduğunu vurgular.⁸⁵ Bunun yanında İbranice kutsal dil olarak tanımlanır ve diğer diller profan diller olarak nitelendirilir. Kutsal ve profan diller, akıl ve hayal gücü gibi ikili karşıtlıklarla ilişkilendirilir.

Ganuz'da Abulafia, ilahi gerçekliğe bitişik olan üç insanî seviyeden bahseder: filozof, bilge ve peygamber. Filozof (Yunanca'daki kelimenin işaret ettiği gibi) bilgeliği seven kişidir; bilge (haham) hikmete ermiş kişidir. Hem filozofu hem de bilgeyi kapsayan peygamber ise, ilahi isimlerle ilgili gelenekleri almış kişidir.⁸⁶ Bu bağlamda Abulafia'nın felsefe ve mistisizmi Nebevi Kabala potasında birleştirmek istediği söylenebilir. Yetsira burada Kabala bilgisini ve Yahudi ezoterizmini temsil ederken İbn Meymun'un *Delâletü'l-Hâirîn*'i felsefi bilgilerin kendisinde toplandığı bir metindir. Bu sentez çabasının tutarlı ve uyumlu bir bütün teşkil ettiğini söylemek zordur. Burada Abulafia'nın kişisel tercihleri daha çok belirli olmuştur denebilir.⁸⁷

⁸² Aryeh Kaplan, *Meditation and Kabbalah*, (Boston: Weiser Books, 1982), 74

⁸³ Abraham Abulafia, *Otzar Eden Ganuz*, haz. Amnon Gross, Kudüs, 2000, 1-3.

⁸⁴ Abulafia, *Ganuz*, 34.

⁸⁵ Elliot R. Wolfson, *Abraham Abulafia: Kabbalist and Prophet (Hermeneutics, Theosophy and Theurgy)*, (Los Angeles: Cherub Press, 2000), 67.

⁸⁶ Wolfson, *Abulafia*, 165

⁸⁷ Wolfson, *Abulafia*, 176-177.

Abulafia'nın diğer Yetsira şerhi *Gan Naul* (Kilitli Bahçe) başlığını taşır ve *Ganuz*'dan yaklaşık 3-4 sene sonra yani 1289 yılında Sicilya'da yazılmıştır.⁸⁸ Eser, sembolik ve alegorik bir dil kullanarak yazılmıştır ve Yetsira'nın her kelimesini yorumlamaktadır. Abulafia, yorumlarında mistik anlamlar çıkarmakta ve Kabala'nın temel kavramlarını açıklamaktadır. Bu kavramlar arasında Sefirot ve ilahi isimler yer almaktadır. Eser ayrıca meditasyon ve dua yoluyla Tanrı'ya yakınlaşmanın yollarını da göstermektedir.⁸⁹ *Gan Naul*, Kabala'nın en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilir. Abulafia'nın mistik görüşlerini ve deneyimlerini anlamak için önemli kaynaktır. Ayrıca, Yetsira'nın daha derin bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olur. *Gan Naul*, zor ve karmaşık bir eserdir. Kabala ve Sefer Yetsira hakkında bilgi sahibi olmayanlar için anlaması zor olabilir. Eserdeki bazı yorumlar ve semboller oldukça soyut ve yoruma açıktır.

Abulafia, *Gan Naul*'da Kabala'nın on Sefirot ve yirmi iki harf olmak üzere iki unsurdan oluştuğu görüşünü yineler, ancak burada ilkinin bilgisinin peygamberlik süreciyle nasıl iç içe geçtiğini daha ayrıntılı olarak belirtir. Abulafia basitçe mükemmel ustanın sefirot ve harflerin bilgisine erişen kişi olduğunu, birincisinin zaman olarak ikincisinden önce geldiğini ancak öneminin olmadığını teyit eder. Ancak bu bağlamda okuyucuya, bu ön bilginin kabalanın ikinci yönünün, yani ilahi isimlerin ilminin genel amacıyla ne şekilde ilişkili olduğu söylenmez. *Gan Naul*'da Abulafia, kişinin ilahi feyzi alabilmesi için hem bireysel hem de kolektif olarak Sefirot'a bağlanması gerektiğini vurgular. Burada Sefirot'un ayrı akıllara atıfta bulunduğu oldukça açıktır. Dolayısıyla Wolfson'a göre Abulafia'nın Sefirot'a böyle bir rol biçmiş olması son derece mantıklıdır. Daha da önemlisi, Sefirotlar arasında hiçbir bölünme yaratılmaması için tüm Sefirotlara topluca bağlanmak bir görevdir. Burada vurgulanması gereken önemli nokta, Abulafia'ya göre Sefirot bilgisinin peygamberlik deneyimiyle sonuçlanan entelektüel taşımayı kolaylaştırdığıdır.⁹⁰

Sonuç

Hem felsefi hem de mistik bir değer taşıyan Sefer Yetsira metnini anlama çabaları halen devam etmektedir. Bu metin üzerine şerh yazanlar arasında birbirlerinden etkilenenler olduğu gibi diğerlerinden bağımsız bir düşünce sistemi geliştirenler de olmuştur. Abulafia'nın kaleme aldığı şerhlere baktığımızda bunun en iyi örneklerinden birini temsil ettiği söylenebilir. Abulafia'nın Hasidey Aşkenaz'ın uyguladığı tekniklere benzer bir sistem geliştirdiğini ve İbn Meymun'un felsefi görüşlerinden etkilendiğini biliyoruz ancak bunları Sefer Yetsira şerhi olarak birleştirmesi onu özel kılan hususların başında gelmektedir.

⁸⁸ Kaplan, *Meditation*, 76.

⁸⁹ Abulafia, *Gan Naul* ([https://www.sefaria.org/Gan_Naul_\(Abulafia\)?tab=contents](https://www.sefaria.org/Gan_Naul_(Abulafia)?tab=contents), E.T.: 01.03.2024)

⁹⁰ Wolfson, *Abulafia*, 109-110.

Abraham Abulafia'nın bütün eserlerinin bir Sefer Yetsira şerhi olma niteliği taşıdığından bahsedilebilir. Çünkü onun hem felsefi hem mistik bağlamda hareket noktası Sefer Yetsira metni olmuştur. Onun Sefer Yetsira üzerine müstakil olarak ele aldığı şerhleri ise, Kabala ve mistik düşüncenin gelişimi açısından önemli bir yere sahiptir. Abulafia'nın eserleri, felsefe ve mistisizmi Nebevi Kabala potasında birleştirmeye çalışması bakımından da dikkat çekicidir. Onun Sefer Yetsira şerhlerinde öne çıkan bazı hususları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Tasavvuf etkisine açık olması: Abulafia'nın eserlerinde İbn Arabi'nin etkisini gösteren terimler ve kavramlar kullanılmıştır. Bu durum, Abulafia'nın tasavvuftan etkilenmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir.
- Yetsira'nın kapsamlı yorumlanması: Abulafia, Yetsira'nın her pasajını ve kelimesini yorumlayarak mistik anlamlar çıkarmış ve Kabala'nın temel kavramlarını açıklamıştır.
- Meditasyon ve dua yoluyla Tanrı'ya yaklaşmanın yolları: Abulafia, eserlerinde meditasyon ve dua yoluyla Tanrı'ya yaklaşmanın yollarını da göstermiştir.

Abulafia'nın Sefer Yetsira üzerine yazdığı şerhlerin gelecekteki araştırmalar için önem arz eden bazı hususlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- Abulafia'nın eserleri, Kabala ve mistik düşüncenin 13. ve 14. yüzyıllardaki gelişimi hakkında önemli bilgiler sağlayabilir.
- Abulafia'nın felsefe ve mistisizmi Nebevi Kabala potasında birleştirmeye çalışması, bu iki alan arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabilir.
- Abulafia'nın eserlerinde yer alan meditasyon ve dua uygulamaları, günümüzde de mistik deneyimler yaşamak isteyenler için rehberlik sağlayabilir. Günümüzde mistik düşüncelerin birbirini etkilemesi durumu göz önünde tutulduğunda sadece Yahudi mistiklerinin değil, başka dinlere mensup kişilerin de bu uygulamaları rehber edinmeleri mümkündür.

Belirttiğimiz bu hususların ayrı ayrı araştırma konusu yapılması mistik düşüncenin gelişimi, felsefe ve mistisizmin ilişkisinde farklı boyutların ortaya koyması ve meditasyon uygulamalarına farklı anlam ve boyutlar kazandırması açısından önemli olabilir. Yine bu çalışmadan çıkarılabilecek bir sonuç olarak Abulafia'nın Yetsira şerhlerinin ışığında, Kabala ve mistik düşünceyle ilgili şu soruları da tartışma konusu yapabiliriz:

- Abulafia'nın eserlerindeki tasavvuf etkisi, Kabala'nın kökenleri ve gelişimi hakkında yeni bakış açıları sunabilir mi?
- Abulafia'nın felsefe ve mistisizmi birleştirme çabası, bu iki alan arasındaki sınırların daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabilir mi?

- Abulafia'nın eserlerinde yer alan meditasyon ve dua uygulamalarının günümüzde de mistik deneyimler yaşamak için kullanılabilme ihtimali var mı?

Bu gibi soruların ele alınması, Kabala ve mistik düşüncenin daha derin bir şekilde anlaşılmasına ve günümüzdeki mistik arayışlara yeni katkılar sunmasına yardımcı olabilir.

Kaynakça

- Atiya, Aziz Suryal. *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*. çev. Nurettin Hiçyılmaz. İstanbul: Doz, 2005.
- Aykt, Dursun Ali. "Bir Yahudi Mistik Grubu: Therapeutae". *Kutadgubilig: Felsefe - Bilim Araştırmaları* 23 (2013), 49-67.
- Aykt, Dursun Ali. *Etiyopya Kilisesi*. İstanbul: Ayışığı, 2013.
- Aykt, Dursun Ali. *Hıristiyanlığın Öncüsü Olarak İskenderiyeli Philo*. İstanbul: Kitabevi, 1. baskı., 2011.
- Ayres, Lewis - H. Clifton Ward (ed.). *The Rise of the Early Christian Intellectual*. Berlin: De Gruyter, 2020.
- Bampton, John. *The Christina Platonists of Alexandria*. New York: Oxford at the Clarendon Press, 1886.
- Barrett, Natalie Conger. *The Alexandrian Catechetical School of Clement and Origen as a Postmodern Model for the Contemporary Church and Theological Academy*. Teksas: Hardin-Simmons University, 2011.
- Bauer, Walter. *Orthodoxy and Heresy in Earliest Christianity*. ed. Robert A. Kraft - Gerhard Krodel. Mifflintown, PA: Sigler Press, Sigler Press ed., 1996.
- Bihlmeyer, K - Tuchle, H. *I ve IV. Yüzyıllarda Hıristiyanlık (Roma İmparatorluğu'nda Tek Tanrıcılığın Zaferi)*. çev. Antun Göral. İstanbul: Güler Matbaası, 1971.
- Chadwick, Henry. *The Church in Ancient Society: From Galilee to Gregory the Great*. New York: Oxford University Press, 2001.
- Chadwick, Henry - John Ernest Leonard Oulton (ed.). *Alexandrian Christianity: Selected Translations of Clement and Origen*. Louisville: Westminster John Knox Press, 2006.
- Chisholm, Hugh. "Alexandrian School". *The Encyclopædia Britannica*. 573-575. Cambridge University Press, 1911.
- Droysen, Johann Gustav. *Büyük İskender Tarihi*. çev. Bekir Sıtkı Baykal. İstanbul: Dharma Yayınları, 2007.
- Drummond, James. *Philo Judaeus the Jewish-Alexandrian Philosophy in Its Development and Completion*. 2 Cilt. United Kingdom: Williams And Norgate Company, 1888.
- Duchesne, L., Louis. *Christian Worship: Its Origin and Evolution, A Study of the Latin Liturgy up to the Time of Charlemagne*. London: Society for promoting Christian knowledge, 1904.
- El-Abbadi, Mostafa vd. (ed.). "The Arab Destruction of the Library of Alexandria: Anatomy of a Myth". *What Happened to the Ancient Library of Alexandria?* 213-217. BRILL, 2008. https://brill.com/view/book/edcoll/9789047433026/Bej.9789004165458.i-259_015.xml
- Engberg, Jakob (ed.). *In Defence of Christianity: Early Christian Apologists*. New York: Peter Lang, First edition., 2014.
- Eusebius. *Kilise Tarihi*. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi, 2011.
- Fairweather, William. *Origen and Greek Patristic Theology*. Schleswig-Holstein: Charles Scribner's Sons, 1901.
- Ferguson, Everett. *Backgrounds of Early Christianity*. Michigan: United States of America, 1993.
- Fogarty, Margaret Elizabeth. *Egyptian Christianity: An Historical Examination of the Belief Systems Prevalent in Alexandria C.100 B.c.e. - 400 C.e. and Their Role in the Shaping of Early Christianity*. University of Stellenbosch, 2004.
- Forster, Edward Morgan. *Alexandria: A History and a Guide*. (North Carolina: University of North Carolina, 2018.

- Ğabraġ, Ğawdat - Takla, Hany N. *Christianity and Monasticism in Alexandria and the Egyptian Deserts*. Cairo New York (N.Y.): American University in Cairo Press, 2020.
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985.
- Guest, Rhuvon. "İskenderiye". *İslam Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: Milli Eğitim Basım evi, 1964.
- Hägg, Henny Fiskå. *Clement of Alexandria and the Beginnings of Christian Apophaticism*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2006.
- Hanrahan, Matthew. "Paganism and Christianity at Alexandria". *Edinburgh University Press 2* (1962), 62-66.
- Harman, Ömer Faruk. "İncil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/270-276. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Malaty, Fr.Tadros Y. *The School of Alexandria Book One Before Origen*. Jersey City: St. Mark's Coptic Orthodox Church, 1994.
- Malaty, Tadrous Y. *The School of Alexandria Book Two Origen*. Jersey City, N.J.: Coptic Orthodox Church, Preparatory ed., 1995.
- Masri, Iris Habib. *The Story of the Copts: The True Story of Christianity in Egypt*. California: St. Anthony Coptic Orthodox Monastery, 1978.
- Matter, M. *Histoire De L'école D'alexandrie Comparée AuxPrincipales Écoles Contemporaines*. Paris: Libraire De L'universite De France, 2. Edition., 1840.
- OiLeary, De Lacy. *How Greek Science Passed to the Arabs*. London: Assyrian International News Agency, 1949.
- Oliver, Willem H. "The Catechetical School in Alexandria". *Verbum et Ecclesia* 36/1 (25 Mart 2015), 12 pages. <https://doi.org/10.4102/ve.v36i1.1385>
- Oliver, Willem H. "The Heads of the Catechetical School in Alexandria". *Verbum et Ecclesia* 36/1 (25 Mart 2015), 14 pages. <https://doi.org/10.4102/ve.v36i1.1386>
- Oliver, Willem Hendrik. *Influence of the Catechetical School of Alexandria on the Growth and Development of Christianity in Africa*. Pretorya, University of South Africa: University of South Africa, Thesis, 2018.
- Olson, Roger E. - English, Adam C. *Pocket History of Theology*. Downers Grove, Ill.: InterVarsity Press, 2005.
- Origen. *Origen Against Celsus (The Ante-Nicene Fathers içinde)*. çev. Crombie Frederick. Edinburgh, 1996.
- Pearson, Birger A. (ed.). *The Roots of Egyptian Christianity*. Philadelphia: Fortress Press, 1. paperback ed., 1992.
- Riad, Henri. "Egyptian İnfluence on Daily Life in Ancient Alexandria". *Alexandria and Alexandrianism, Alexandria and Alexandrianism, at a Symposium Organize*. 29-41. California: Getty Publications, 1996.
- Roberts, Colin H. *Manuscript, Society, and Belief in Early Christian Egypt*. London; New York: published for the British Academy by Oxford University Press, 1979.
- Schaff, Philip vd. (ed.). *Ante-Nicene Fathers Volume II*. Place of publication not identified: Eternal Sun Books, 3rd edition., 2017.
- Schmidt, Alvin J. "Catechetical Schools". *The Encyclopedia of Christian Civilization*. ed. George Thomas Kurian. Wiley, 1. Basım, 2011.
- Sidetes, Philip. *The Fragments of Philip of Side*. çev. Roger Pearse. (Berlin: Roger Pearse, 2006. https://www.tertullian.org/fathers/philip_of_side_fragments.htm
- Stead, Christopher. *Philosophy in Christian Antiquity*. Cambridge University Press, 1994.
- Şahin, Nadide. *Origen (Hayatı, Eserleri ve Hristiyan İlahiyatının Şekillenmesindeki Rolü)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 2018.

- Tarakçı, Muhammed. "Hıristiyan Düşüncesinde Apoloji ve St. Thomas Aquinas". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2005), 135-146.
- Van Den Broek, Roelof. "The Christian 'School' of Alexandria in the Second and Third Centuries". *Centres of Learning*. ed. Jan Willem Drijvers - Alasdair A. MacDonald. 39-47. Brill, 1995. https://doi.org/10.1163/9789004247154_005
- Van Den Hoek, Annewies. "The 'Catechetical' School of Early Christian Alexandria and Its Philonic Heritage". *The Harvard Theological Review* 90/1 (1997), 59-87.
- Watts, Edward J. *City and School in Late Antique Athens and Alexandria*. Los Angeles: University of California Press, 2008.
- "Athenagoras | Biography, Apologist, Works, & Facts | Britannica". Erişim 28 Kasım 2023. <https://www.britannica.com/biography/Athenagoras>
- "Athenagoras: Plea for the Christians - Christian Classics Ethereal Library". Erişim 01 Aralık 2023. https://ccel.org/ccel/athenagoras/plea_for_christians/anf02.v.i.html
- "Baramouda 30 : Lives of Saints : Synaxarium - CopticChurch.net". Erişim 28 Kasım 2023. https://www.copticchurch.net/synaxarium/8_30.html?lang=en#1
- "The Coptic Church as an Apostolic Church - CopticChurch.net". Erişim 28 Kasım 2023. <https://www.copticchurch.net/introduction-to-the-coptic-church/book/church1>